

Για μια Οντολογία χωρίς μεταφυσική

1. Βρισκόμαστε ακόμα εντός του τέλους της μεταφυσικής. Τα τρία, κατά Freud, ναρцισσοιστικά πλήγματα της εποχής της νεωτεριζότητας δεν έπαψαν να τη συνοδεύουν: η Γη έπαψε να είναι το κέντρο του κόσμου με την κοπερνίκεια επανάσταση, ο άνθρωπος έπαψε να είναι η κορωνίδα της δημιουργίας με τη δαρβινική εξέλιξη, το Εγώ έπαψε να είναι κυρίαρχο μέσα στο ίδιο του το σπίτι μετά τη φροϊδική ανακάλυψη του ασυνειδήτου.

Κι ακόμα, έναν αιώνα τώρα, το μηχανιστικό κοσμοειδωλό έχει σωριαστεί αμετάκλητα σε ερείπια, μετά τη Θεωρία της Σχετικότητας και την Κβαντομηχανική. Η διαρκής επανάσταση στις επιστήμες της Φύσης υπονομεύει κι ανατινάζει το προφανές, την κάθε εμπειρική βεβαιότητα. Ο άνθρωπος φαίνεται να πραγματώνει τον αθάνατο στίχο του Λουκρήτιου

Processit longe flammantia moenia mundi

[Διάβηκε πέρα από τα φλεγόμενα τείχη του κόσμου] (*De Rerum Natura*, I, 73).

Το άνοιγμα στο άπειρο και τις δυνατότητές του είναι συνάμα και άνοιγμα στον άπειρο κίνδυνο ή και τον άπειρο εφιάλητη. Ο αφελής ενθουσιασμός, που συνόδευε κυρίως στην αρχή τις επαναστατικές εξελίξεις στην επιστήμη και την τεχνική –συνέχεια σε μεγάλο βαθμό του αισιόδοξου θετικισμού και επιστημονισμού του 19ου αιώνα–, νανήργησε στους σκοπέλους και τις φοβερές καταστροφές του 20ού αιώνα. Μετά το Zyclon B και την τεχνοκρατικά οργανωμένη «Τελική Λύση» του Άουσβιτς, μετά τη Χιροσίμα και τα σχέδια για «Πολέμους των Άστρων», ποιος ελαφίεται τυφλά στη φενάκη μιας χωρίς αντιφάσεις και απειλές «προόδου»;

«[...] η φυσική επιστήμη έχει εισβάλει και μεταμορφώσει την ανθρώπινη ζωή, πάνω απ' όλα πρακτικά, με το μέσον της βιομηχανίας και έχει προετοιμάσει την ανθρώπινη χειραφέτηση, παρόλο που το άμεσο αποτέλεσμά της ήταν η διεύρυνση της απανθρωποποίησης του ανθρώπου» (K. Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Progress 1977, σσ. 104-5).

Μπορεί η νεώτερη Φυσική, μ' όλη τη σύνδεσή της, κάτω από συγκεκριμένους ιστορικούς κοινωνικούς όρους, με την απανθρωποποίηση του ανθρώπου, να συμβάλει όχι μόνο στη διαμόρφωση των υλικών όρων της ανθρώπινης χειραφέτησης, αλλά και στην οντολογική θεμελίωση μιας φιλοσοφίας της χειραφέτησης; Το ερώτημα αυτό θέτει και διερευνά, ακολουθώντας τα χνάρια μεγάλων επαναστατών της φιλοσοφικής σκέψης, της φυσικής επιστήμης και της ιστορικής δράσης, κι ο Ευτύχης Μπιτσάκης στο έργο του.

Εισήγηση στο συμπόσιο «Φιλοσοφικές συνέπειες της σύγχρονης Φυσικής», με την εικαρία της 5ης έκδοσης του βιβλίου του Ε. Μπιτσάκη, *Διαλεκτική και Νεώτερη Φυσική*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 16 Οκτωβρίου 2001.

Ο Σάββας Μιχαήλ είναι γιατρός και δοκιμογράφος.

2. «*Η επιστήμη δεν σκέπτεται*», έλεγε ο Martin Heidegger. Ο χωρισμός του Είναι από τη Σκέψη που, κατά το φιλόσοφο του Μέλανα Δρυμού, συνοδεύει σ' όλη την Ιστορία της Δύσης την άνοδο και την παρακμή της Μεταφυσικής, σημαδεύεται από τη λήθη του Είναι και την αναγωγή του στα επιμέρους όντα –αντικείμενο μελέτης των επιστημών–, την υποβάθμιση της σκέψης ως σκέψης περί του Είναι σε άποψη, σε εμπειρική διαπίστωση και εργαλειώκο λόγο. Ο θρίαμβος της θετικής Επιστήμης και της Τεχνικής στην εποχή μας, απ' αυτή τη σκοπιά, θεωρείται το αποκορύφωμα, όχι η υπέρβαση, της παρακαμάζουσας Μεταφυσικής.

Το διαμετρικά αντίθετο πρεσβεύουν όλες οι ποικιλίες του θετικισμού και νεο-θετικισμού: μόνο οι προτάσεις των θετικών επιστημών, λένε, δεν στερούνται νοήματος. Αντίθετα, η φιλοσοφία καθαυτή είτε είναι μεταφυσική χωρίς γνωστικό κύρος είτε μπορεί να υπάρξει μόνο σαν μετα-επιστήμη, αποκλειστικά σαν φιλοσοφία των επιστημών, γενίκευση των συμπερασμάτων τους, επιστημολογία, λογική της επιστημονικής έρευνας και ανακάλυψης, λόγος περί της μεθόδου των θετικών επιστημών.

Και η χάιντεγκεριανή και η θετικιστική προσέγγιση αποτελούν αντίθετες όψεις της ίδιας αποθέωσης της μονομέρειας, της καθήλωσης σε μια πλευρά, της φειτοποίησης της, που χαρακτηρίζει, ακριβώς, τη μεταφυσική, στην οποία, υποτίθεται, αντιτίθενται. Έτσι και οι δυο διαιωνίζουν το υπαρκτό χάσμα φιλοσοφίας και επιστημών της Φύσης.

Η σύγχρονη επιστήμη *όντως* έχει αποκοπεί από το φιλοσοφικό στοχασμό και, απ' αυτή την άποψη, υπάρχει ένας ορθολογικός πυρήνας στην αντι-επιστημονική απόφαση του Χάιντεγκερ και μια προειδοποίηση που πρέπει σοβαρά να ληφθεί υπόψη. Η επιστήμη ασφικτιά: *δεν μπορεί παρά να σκέπτεται*, πέρα από την αμεσότητα της εμπειρικής διαπίστωσης, δεν υπάρχει χωρίς να ανοίγει νέους ορίζοντες στοχασμού, όχι μόνο στο πεδίο της. Κι όμως, την ίδια στιγμή τη στερούν από τους ορίζοντες που η ίδια η επιστήμη ανοίγει και από το φιλοσοφικό οξυγόνο χωρίς το οποίο δεν ζει... Η επιστήμη μπορεί κάτω από ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες να εκπίπτει, αλλά δεν είναι φύσει, οργανικά, εργαλειώκος λόγος.

Έχει βέβαια και πρέπει να έχει το δικό της *επιμέρους* ειδικό γνωστικό αντικείμενο, με τις δικές του μη αναγώγιμες ή γενικεύσιμες ουσιαστικές σχέσεις, δηλαδή νομοτέλειες. Αλλά αυτό το επιμέρους δεν υπάρχει αποκομμένο ούτε μπορεί να αποσπαστεί βάνουσα και μηχανικά από μια αναπτυσσόμενη, αντιφατική, ζωντανή, ανοιχτή ολότητα, την καθολική αλληλοσύνδεση της ίδιας της Φύσης. Με σπινοζικούς όρους, χωρίς τη *natura naturans*, η *natura naturata* είναι αδιανόητη.

Η φιλοσοφία κινείται στο στοιχείο της *καθολικότητας*, που δεν μπορεί, με τη σειρά της, να απονεκρώνεται σε αφηρημένη καθολικότητα, αλλά απαιτεί να αναπτύσσεται σε αυτό που ο Χέγκελ ονόμαζε «*συγκεκριμένο καθολικό*», το καθολικό με όλο τον πλούτο του επιμέρους και του μοναδικού. Εάν οι επιστήμες δεν είναι εργαλειώκος λόγος, η φιλοσοφία δεν είναι απλώς *ancilla scientiae* ούτε περιορίζεται στην ειδικότερη φιλοσοφία των επιστημών. Αναδύεται, σε συνθήκες διαφοροποίησης και διαχωρισμού της θεωρίας και της πράξης, ως το υψηλότερο και καθολικότερο επίπεδο αφάιρεσης μέσα από τη *συνολική* ιστορική πράξη της ανθρωπότητας και της αλληλεπίδρασής της με τη Φύση, που συμπεριλαμβάνει και τις επιστήμες, χωρίς να εξαντλείται σ' αυτές.

Οι αντιφάσεις της Ιστορίας ενώνουν, διαχωρίζουν, κινούν τη σύγκρουση κι αλληλοεισόδωση, τον αλληλο-αποκλεισμό και την αλληλεξάρτηση, την αλληλο-μεταμόρφωση, τέλος,

των διαφορετικών επιπέδων θεωρίας και πράξης. Προπαντός οι αντιφάσεις μιας μεταβατικής εποχής σαν τη δική μας, που θέτει την αντικειμενική απαίτηση και ταυτόχρονα εμποδίζει ή πνίγει την ικανοποίησή της για μια υπέρβαση του καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας και του κατακερματισμού του ίδιου του κοινωνικού ανθρώπου, δεν μπορούν παρά να επικαθορίζουν και να παροξύνουν στο έπακρο την αντίφαση φιλοσοφίας και επιστημών.

3. Όταν, στις αρχές του 20ού αιώνα, ο σάλος από την επανάσταση στις φυσικές επιστήμες γεννούσε ισχυρά ρεύματα φυσικού ιδεαλισμού, με αντίκτυπο και στην επαναστατική πρωτοπορία της Ρωσίας, ο Λένιν, στην περίφημη διαμάχη του με τους εμπειριοκριτικιστές, κατέληγε, αναζητώντας το καινούριο που αναδυόταν μέσα από τη γενικευμένη σύγχυση: «*Η σύγχρονη φυσική κοιλοπονά. Γεννά το διαλεκτικό υλισμό. Οδνηροός τοκετός. Κοντά στο ζωντανό και το βιώσιμο ον γεννιούνται αναπότρεπτα και μερικά νεκρά προϊόντα [...]*» (*Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, Κλασσικά Κείμενα, σ. 327). Τα πράγματα αποδείχθηκαν πολύ πιο περίπλοκα απ' ό,τι θα μπορούσε να περιμένει ο οποιοσδήποτε.

Η διαλεκτική γνώρισε τις δικές της περιπέτειες, προσκρούοντας στους σκοπέλους του αιώνα και τις καταστροφές μιας τρομερής εποχής. Στο όνομά της, στο όνομα ιδιαίτερα του διαλεκτικού υλισμού, παρουσιάστηκαν νεκροβίωτα «*απορρίμματα που προορίζονταν να πεταχτούν στα σκουπίδια*» (ό.π.), για να χρησιμοποιήσουμε τα ίδια τα λόγια του Λένιν, ενώ τα λεγόμενα «νεκρά προϊόντα» επέδειξαν μια παράξενη βιωσιμότητα, καθώς αναπαράγονται διαρκώς, έναν αιώνα τώρα, με ρυθμούς παραγωγής που συναγωνίζονται τους ρυθμούς «απόπτωσης», τους ρυθμούς του κυτταρικού θανάτου τους.

Τα διάφορα νεο-θετικιστικά ρεύματα και οι τάσεις της αναλυτικής φιλοσοφίας, προπαντός το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, βρίσκονται σε διαρκή κρίση. Τροφοδοτούνται από και ταυτόχρονα αδυνατούν να ιδιοποιηθούν, να τιθασέψουν, να ελέγξουν στο δικό τους θεωρητικό πλαίσιο, όσα γεννιούνται με τη διαρκή επανάσταση στις επιστήμες της Φύσης και της ζωής.

Από την άλλη μεριά, τα διάφορα ρεύματα μαρξιστικής αναφοράς κάθε άλλο παρά υποδέχθηκαν το αναμενόμενο ζωντανό νεογνό της υλιστικής διαλεκτικής. Σωστά παρατήρησε, σε πρόσφατη συνέντευξή του (*Historical Materialism* No 7, 2001), ο Slavoj Zizek, ο σλοβένος λακανικός ψυχαναλύτης και ιδιότυπος θιασώτης του Χέγκελ αλλά και του διαλεκτικού υλισμού, ότι από τη δεκαετία του '20 υπάρχει μια διχοστασία ανάμεσα σε ένα θεομοποιημένο σοβιετικό «*dia-mat*», που μετατρέπει σε κρατική ιδεολογία και αντι-θεωρητικό τερατούργημα ένα κατασκευάσμα γραφειοκρατικών εγκεφάλων με το όνομα «*διαλεκτικός υλισμός*» και «*διαλεκτική της Φύσης*» ενώ, από την άλλη μεριά, αρχής γενομένης με τον Λούκατς της *Ιστορίας και ταξικής συνείδησης*, ο λεγόμενος «*δυτικός μαρξισμός*» απέρριψε ανοιχτά ή καλυμμένα κάθε αναφορά σε μια διαλεκτική της Φύσης. Κάτω από τέτοιους όρους, το έδαφος που διαμορφώνεται από τις φιλοσοφικές συνέπειες των ανακαλύψεων των φυσικών επιστημών παραδίδεται αμαχητί στο έλεος των διαφόρων νεο-θετικιστικών σχολών σε διαρκή αναπαραγωγή και απόπτωση.

Η σχέση Φιλοσοφίας και Φυσικής αντιμετωπίζει ένα διπλό αδιέξοδο, από τα δεξιά και από τα «αριστερά», από τη μεριά του ιδεαλισμού κι από κείνη που αυτο-αποκαλείται υλιστική.

Την ίδια στιγμή, κάτω από την πίεση των ίδιων των αναζαλιψέων τους, χοριφαίοι επιστήμονες, όπως ο μη μαρξιστής αλλά μπερξονιστής Γλια Πριγκοζίν, θέτουν επίμονα το αίτημα της αναζήτησης εκ νέου μιας διαλεκτικής της Φύσης. Το αίτημα παραμένει μετέωρο.

4. Πριν προχωρήσουμε να δούμε τις δυνατότητες άρσης του διπλού αδιεξόδου, ας γυρίσουμε ξανά στη λενινική μεταφορά του δύσκολου και οδυνηρού τοκετού, γιατί η ίδια χρειάζεται μια νέα διαλεκτική ανάγνωση.

Όταν, κατά μια λαϊκή έκφραση, «σπάσουν τα νερά» κι αρχίζει να βγαίνει το παιδί, κανένας μαιευτήρας ή μαμή δεν μπορούν να μπερδέψουν το νεογνό με τα απορρίμματα που συνοδεύουν τη γέννα του. Δεν είναι εξίσου βιώσιμα και τα δυο – και η υλιστική διαλεκτική και ο φυσικός ιδεαλισμός, στο παράδειγμα του Λένιν. Αλλά θα ήταν μια πολύ φτωχή αντίληψη διαλεκτικού υλισμού εκείνη που θα θεωρούσε τα «νερά της γέννας» απλώς σαν κάτι νεκρό κι απορριπτό. Κάτι τέτοιο έκανε ο Πλεχάνοφ. Ας μην ξεχνάμε πως, μέχρι να γεννηθεί, το αναπτυσσόμενο έμβρυο κολυμπάει ακριβώς σ' αυτά τα νερά, στο αμνιακό υγρό. Μήπως κάτι τέτοιο συμβαίνει, όχι με όλες, αλλά τουλάχιστον με εκείνες τις περιπτώσεις «έξυπνου» διαλεκτικού φυσικού ιδεαλισμού που περιβάλλουν στη διαμόρφωσή της μια νέα διαλεκτική της ύλης;

Ας πάρουμε το παράδειγμα του Werner Heisenberg. Ο Ε. Μπιτσόκης ασκεί επίμονα κριτική στις ιδεαλιστικές του απόψεις, αλλά, σωστά, επιστημαίνει ότι υπάρχει στη φιλοσοφική προσέγγιση του Heisenberg και «ένα στέμμα διαλεκτικής». Ο γερμανός φυσικός, που δεν κρύβει την αγάπη του για τον Πλάτωνα, μιλάει με έναν ανάλογο τρόπο, όπως ο αρχαίος διαλεκτικός, για τη σχέση δυνατότητας (Möglichkeit, Possibility) και ενεργού πραγματικότητας (Wirklichkeit, Actuality).

Πρέπει να προσεχτεί εδώ, ότι ο ύστερος Πλάτων, στον όψιμο *Σοφιστή*, αναδεικνύει την έννοια της *δυνάμεως*, μέσα από μια καταλυτική διμέτωπη κριτική της μονομέρειας τόσο της μηχανιστικής αναγκαιότητας του δημοκρίτειου υλισμού όσο και του δυϊστικού ιδεαλισμού που ο ίδιος είχε παρουσιάσει στη θεωρία των ιδεών του. Αυτή η φιλοσοφική «αυτοκριτική» ήταν αλληλένδετη με την περίφημη «πατροκτονία» στον ίδιο διάλογο, την απόρριψη του δόγματος του Παρμενίδη για το μη ον και την ανάδειξη της αρνητικότητας ως ετερότητας.

Είναι μέσα από αυτή την άβατη για την παρμενίδεια μεταφυσική οδό του μη όντος, που γίνεται προσπελάσιμη από τον Πλάτωνα η περιοχή της *δυνάμεως*, της *δυνατότητας*, ως *αλληλεπίδρασης*. Εδώ ακριβώς βρίσκεται το σημείο της μεγαλοφυούς συνάντησης της αρχαίας διαλεκτικής με τον Χάιζεμπεργκ, την κβαντομηχανική και τη θεωρία των θεμελιωδών αλληλεπιδράσεων της νεώτερης φυσικής.

Ο Χάιζεμπεργκ, βέβαια, ακολουθώντας τον αρχαίο δάσκαλό του, παλινδρομεί στον ιδεαλιστικό ρεαλισμό του και στο δυϊσμό. Ο χώρος του εν δυνάμει ταυτίζεται με ένα νεο-πυθαγόρειο τόπο των μαθηματικών δυνατοτήτων που προϋπάρχουν της φυσικής πραγματικότητάς τους.

Η υπέρβαση των ίδιων των ιδεαλιστικών περιορισμών της πλατωνικής δυνάμεως απαιτήσε μια μακριά πορεία του ανθρώπινου πνεύματος: από τη ριζική αναστροφή της σχέσης προτεραιότητας της δυνάμεως και της ενέργειας στον Αριστοτέλη έως την εσωτερική αυτο-

κριτική του ίδιου του αριστοτελισμού από τους μεγάλους άραβες και εβραίους αριστοτελικούς του Μεσαίωνα (Αβιζέννα, Αβερρόη, Αβικεμπρών), τους στοχαστές της Αναγέννησης, τον Τζιορντάνο Μπρούνο και τη σύλληψη της *natura naturans*, που τον «κρυστάλλινο λαβύρινθο» της (σύμφωνα και με το ποίημα του Borges) αποκαλύπτει στην ανθρωπότητα *more geometrico* ο μέγας Μπαρούχ Σπινόζα, ο πνευματικός πατέρας του Einstein και κάθε επαναστάτη της σκέψης και της δράσης στους Μοντέρνους Καιρούς.

Ξετυλίγοντας το μπερδεμένο νήμα, μπορεί να ξεδιαλύνει κανείς και την αναπτυσσόμενη αμοιβαία σχέση φυσικής επιστήμης και φιλοσοφίας, όσο και τον αμοιβαίο αποκλεισμό τους – μέχρι το διπλό αδιέξοδο που συναντούν στην εποχή μας.

5. Το αδιέξοδο αυτό, όπως προελέχθη, έγκειται, από τη μια, στη θετικιστική εξαφάνιση της οντολογίας μέσα στην επιστημολογία, την *epistemic fallacy*, την «επιστημική φενάκη», κατά τον εύστοχο όρο του Roy Bhaskar (βλ. *Dialectic, The pulse of Freedom*, Verso 1993) και, από την άλλη, στην αντίστροφη «οντική φενάκη», την *ontic fallacy*, την αναγωγή της διαλεκτικής της φύσης σε μεταφυσική οντολογία και, μάλιστα, στην πιο χυδαία και σκοταδιστική της μορφή, από το σταλινικό «*dia-mat*».

Η πρόταση του Ευτύχη Μπιτσάκη συνίσταται στο εγχείρημα μιας διπλής άρσης του αδιεξόδου. Μιας διεξόδου στη βάση μιας διαλεκτικής υλιστικής πρόσληψης και επεξεργασίας των ανακαλύψεων της νεώτερης φυσικής, που θα αρνείται και την επιστημική και την οντική φενάκη.

Και οι δυο φενάκες συναντιούνται στην ταύτιση *φιλοσοφικών κατηγοριών* με τις *επιστημονικές έννοιες*, με κλασικό παράδειγμα την ταύτιση της ύλης ως φιλοσοφικής κατηγορίας με τη μάζα ως φυσική ιδιότητα της ύλης, μέτρο της αδράνειάς της. Η στρατηγική του Μπιτσάκη έγκειται στη διάκριση των φιλοσοφικών κατηγοριών από τις φυσικο-επιστημονικές έννοιες, του ίδιου του φιλοσοφικού υλισμού από οποιαδήποτε ιδιαίτερη φυσική θεωρία περί ύλης και, στη συνέχεια, στην αναζήτηση των διαμεσοληψέων και μεταβάσεων από τις μεν στις δε, σε μια αναπτυσσόμενη «ενότητα μέσα στη διαφορετικότητα», κατά το πρόταγμα της διαλεκτικής του Χέγκελ (και του Μαρξ).

Ο Μπιτσάκης βρίσκεται σε διαρκή ρήξη με το θετικισμό, από τις θέσεις ενός επιστημολογικού ρεαλισμού και οντολογικού υλισμού. Με ιδιαίτερη επιμονή αντιτίθεται στην απόρριψη της αντικειμενικότητας και της αυθυπαρξίας της υλικής πραγματικότητας. Πολεμάει την απόρριψη της αιτιότητας και της νομοτέλειας στη Φύση, χωρίς να επιστρέφει στο μηχανικό ντετερμινισμό, έχοντας ως σημείο αναφοράς την υλιστική ανάγνωση της διαλεκτικής του Χέγκελ (ιδιαίτερα στα λενινικά *Φιλοσοφικά Τετράδια*), τη διαλεκτική αντίληψη του νόμου ως ουσιαστικής σχέσης των φαινομένων και της αιτιότητας ως μέρους της καθολικής αλληλοσύνδεσης των μορφών και μετασχηματισμών της κινούμενης ύλης. Αντιτίθεται στο σχετικισμό, επαναφέροντας τη διαλεκτική σχετικού και απόλυτου και την πράξη ως κριτήριο της αλήθειας.

Ως φιλόσοφος των επιστημών, αναζητά, πέρα από «*τα φαιά ράκη του θετικισμού*» (*Διαλεκτική και Νεώτερη Φυσική*, σ. 78), μια οντολογία χωρίς μεταφυσική, και ως τέτοια προτείνει την υλιστική διαλεκτική.

Κατά τον Μπιτσάκη, «ο διαλεκτικός υλισμός δεν είναι οντολογία με την προδιαλεκτική

έννοια του όρου [...] δεν είναι μεταφυσική [...] αλλά αφορά άμεσα το είναι και όχι μόνο τις σχέσεις ανάμεσα στη δική μας νόηση και το είναι» (ό.π., σ. 339). Απ' αυτή την άποψη, είναι θεωρία του Είναι και άρα μια νέου τύπου οντολογία. «Ο περιορισμός του διαλεκτικού υλισμού στη θεωρία της γνώσης και στη μέθοδο αποκόβει αυτή τη φιλοσοφία από τις ρίζες της μέσα στην πραγματικότητα. Πάνω σε ποια βάση μπορεί κανείς να ασκήσει την κριτική του περιεχομένου της νόησης, αν όχι στην ανεξάντλητη βάση της πραγματικότητας, όπως παρονοιάζεται στο επίπεδο των ειδικών επιστημών, καθώς και στο επίπεδο της θεωρίας του είναι;» (ό.π., σ. 340).

Μήπως κάτι τέτοιο σημαίνει επιστροφή στο αλήστου μνήμης «dia-mat»; Ο Ε. Μπιτσάκης βγαίνει μέσα από τα ερείπια του, αλλά ως άρνησή του. Ήδη από τη δεκαετία του '60, η κρίση του σταλινισμού εκδηλωνόταν και με τη μορφή μιας αναγέννησης της υλιστικής διαλεκτικής, που κινητοποιούσε ακριβώς τις ανακαλύψεις της νεώτερης φυσικής ως κριτικό όπλο ενάντια στον κυρίαρχο δογματισμό και τη λογοκρισία του, εντός και εκτός ΕΣΣΔ. Μια πρώτη εμφάνιση στα ελληνικά αυτού του αντιδογματικού αριστερού ρεύματος ήταν και η *Φυσική και Φιλοσοφία* του Κώστα Πολίτη / Ευτύχη Μπιτσάκη, εξ ου και η απήχηση σε νεώτερες γενιές, πριν και μετά τη χούντα.

Αν οι ρήξεις με το θετικισμό και τα αδιέξοδά του είναι προφανείς, αξίζει να επισημανθούν και να προσεχθούν τα σημεία ρήξης με το αδιέξοδο γραφειοκρατικό κατασκευάσμα μεταφυσικής οντολογίας.

Η μεταφυσική είναι οντολογία της παρουσίας και της αφηρημένης ταυτότητας: κάτι είναι εφόσον είναι παρόν, και δεν είναι όταν απουσιάζει στην αμεσότητά του.

Η νεώτερη φυσική ανατρέπει αυτή τη στατική οντολογία της παρουσίας και ανοίγει τον ορίζοντα μιας δυναμικής του υλικού γίγνεσθαι. Ο Μπιτσάκης εξαρχής (ό.π., σ. 17) τονίζει τη σημασία της ύπαρξης στις κατηγορίες των μικροσωματίων, και των κατηγοριών των δυνάμει σωματίων, των virtual particles (όπως των δυνάμει φωτονίων, που παίζουν το ρόλο πεδίου μεταξύ φορτισμένων σωματίων) των εν δυνάμει σωματίων, των potential particles (των σωματίων που γεννιούνται κατά τους μετασχηματισμούς των κβαντικών σωματίων, π.χ. των π-μεσονίων που εμφανίζονται κατά την εκμηδένιση ζεύγους θετικού και αρνητικού πρωτονίου) και των οιονεί σωματίων, των quasi-particles (που η ύπαρξή τους καθορίζεται από την περιοχή στην οποία ανήκουν, π.χ. τα φωτόνια ενός κρυσταλλικού πλέγματος).

Μέσα από την άρνηση της στατικής διάκρισης της παρουσίας και απουσίας των οντοτήτων, ανοίγει το πεδίο της διαλεκτικής της δυνατότητας και της ενεργού πραγματικότητας. Μαζί με άλλους επιστήμονες και φιλοσόφους, ο Μπιτσάκης επιστρέφει στη μελέτη των αμοιβαίων μεταβάσεων από το εν δυνάμει στο εν ενεργεία. Έτσι διαβάξει με τους όρους του Σταγειρίτη την περιφημη εξίσωση του Αϊνστάιν για την ουσιαστική σχέση της ενέργειας και της μάζας κι αναζητά μια φυσική των μεταβατικών φαινομένων, που θα μελετάει τις μεταπτώσεις, την καταστροφή της συμμετρίας, την εμφάνιση του νέου (ό.π., σ. 278).

Ενάντια σε ισοπεδωτικές μεταφυσικές ταυτοποιήσεις, ο Μπιτσάκης αποδίδει κεντρική σημασία στην ασυμμετρία, στην ετερογένεια, στη διαλεκτική της συνέχειας και της ασυνέχειας. *Το άπειρο είναι ετερογενές*, είναι το ίδιο μια αντίφαση (σ. 200). Κι ακόμα, κάτι εξαιρετικής σημασίας, *ο χρόνος είναι ετερογενής*: υπάρχει ασυνέχεια σαν στιγμή της συνέχειας,

«στη στιγμή π.χ. της καταστροφής μιας υλικής οντότητας και της γέννησης μιας οντότητας διαφορετικής» (ό.π., σσ. 208-9).

Εδώ υπάρχουν σημαντικά στοιχεία που υπονομεύουν τις φιλοσοφικές βάσεις της απολυτοποίησης του βαθμιαίου (gradualism), που, όπως έδειξε ο Benjamin, έχει ως άξονα την αντίληψη ενός ομογενοποιημένου χρόνου, ενός αδιατάρακτου ιστορικού συνεχούς.

Ακόμα παρατέρα, εκδηλώνεται εδώ μια ιδιότυπη επιστροφή του απωθμένου. Επανέρχεται το αίτημα μιας οντολογίας που δεν θα διαλύεται στην επιστημολογία και στα φαιράκια του θετικισμού, αλλά και που θα αποφεύγει τη μεταφυσική φενάκη μιας οντολογίας της παρουσίας. Χρειάζεται να διερευνήσουμε, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Μπιτσαάκη, την «ενότητα και αντίθεση ανάμεσα σε κείνο που είναι, σε κείνο που δεν είναι πια και σε κείνο που δεν είναι ακόμη» (ό.π., σ. 243).

Η Noch Nicht Seins-Ontologie του Ernst Bloch, η Οντολογία του Μη Εισέτι Όντος, παραμένει το ζητούμενο: το πρόταγμα μιας χωρίς μεταφυσική οντολογίας, που θα βρῖσκει τις ρίζες της στην υλική πραγματικότητα της Φύσης και της ζωής, για να την αλλάξει ριζικά.

Helga Weissova-Hoskova (12 χρονών), Το σχολείο στο στρατόπεδο της Τερεζίβ

Γιάννης Βαλαβανίδης, 1970